

رویکردهای مذهبی و شکل‌گیری مولفه‌های بصری در کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان در دهه ۵۰ شمسی

Religious approaches and the formation of visual components in picture books for children and teenagers in the 50s

الهه سادات میربابائیان (نویسنده مسئول): دکترای پژوهش هنر، گروه پژوهش هنر، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: elahe.mirbabaeiyan@gmail.com

Elahe Sadat Mirbabaeiyan Corresponding author): Ph.D of Art Research, Department of Art Research, Faculty of Research Excellence in Art and Entrepreneurship, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

سجاد باغبان ماهر: استادیار، گروه موزه و گردشگری، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

Email: baghbansajjad@gmail.com

Sajjad Baghban Maher: Assistant Professor, Museum Management, Research Excellence in Art and Entrepreneurship, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

علی بوذری: استادیار، گروه ارتباط تصویری و تصویرسازی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

Email: Ali_boozari@hotmail.com

Ali Boozari: Assistant Professor, Graphics and illustration group, Art University, Tehran, Iran.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری نگارنده اول با عنوان "واکاوی مولفه‌های بصری تصویرگری کتاب کودک و نوجوان در دهه‌های ۴۰ و ۵۰ شمسی در ایران با تکیه بر انگاره نوشت‌گرای" می‌باشد که با راهنمایی نگارندگان دوم و سوم در دانشکده هنرهای عالی و کارآفرینی هنر در دانشگاه هنر اصفهان ارائه شده است.

This article is extracted from the first author's doctora dissertation, entitled: "Analyzing the visuall componets of children and teenagers's book illustrations in under the the 40s and 50s in Iran based on the concept of neo-traditionalism" supervision of the second and the third authors at Research Excellence in Art and Entrepreneurship of Art University Of Isfahan.

مجله انتشار هنرهای زیبا

چکیده

در دهه پنجاه شمسی، کتاب‌های تصویری گوناگونی با موضوعات مذهبی برای مخاطب کودک و نوجوان منتشر شد. این آثار علیرغم ارزش تاریخی و اطلاعاتی که از تحولات فرهنگی و اجتماعی این دوران ارائه می‌دهند، چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته‌اند. لذا در پژوهش حاضر تلاش شد تا ویژگی‌های بصری این آثار مورد بررسی قرار گرفته و سپس ارتباط آن با جریان‌های مذهبی این دوران مشخص شود. پژوهشگران در گام نخست به طرح این پرسش پرداختند که رویکردهای بصری مسلط در این کتاب‌ها در دهه ۵۰ شمسی چه بوده است؟ و سپس به دنبال پاسخگویی به این پرسش برآمدند که چرا گرایش‌های متفاوتی در تصویرگری کتاب‌های مذهبی در این دوره وجود داشته است؟ هدف پژوهش حاضر، شناخت ویژگی‌های بصری کتاب‌های تصویری در دهه ۵۰ شمسی و یافتن نسبت آن با گرایش‌های مختلف مذهبی این دوران بوده است. این پژوهش از نظر هدف توسعه‌ای، از نظر روش تجزیه و تحلیل داده‌ها کیفی، از نظر گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و از لحاظ روش تحقیق نیز توصیفی-تحلیلی است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که دو گرایش بصری فیگوراتیو و غیرفیگوراتیو در کتاب‌های تصویری مذهبی در این دهه وجود داشته که متأثر از دو گونه برداشت مذهبی توسط گروه‌های مختلف بوده است. نخست برداشت عرفانی و معنوی از اسلام و دیگری برداشتی سیاسی-اجتماعی.

کلمات کلیدی: کتاب‌های مذهبی، کتب مصور کودکان و نوجوانان، تشیع، اسلام سیاسی

دین و مذهب را باید از جمله موثرترین عناصر موجود در هر اجتماعی قلمداد کرد که تاثیرگذاری آن در جوامع و دوره‌های گوناگون متفاوت است. اما دین به عنوان یکی از نهادهای بنیادین اجتماعی می‌تواند بر ارزش‌های فراگیر در یک جامعه تاثیر گذاشته و بر سایر گونه‌های ارتباط نیز نفوذ داشته باشد. در دوران معاصر گرایش به دین یکی از عناصر شکل‌دهنده به جریان‌های اجتماعی بوده و با پررنگ شدن نقش دین در عرصه تعاملات اجتماعی، بسترهای تازه‌ای نسبت به گرایش و نگرش به دین و مذهب فراهم شد. این موضوع به طور خاص در رویدادهای دهه ۵۰ شمسی ایران قابل ردگیری است. با این حال مساله این پژوهش، پرداختن به اهمیت و جایگاه دین در جامعه ایران در این دوران نیست. بلکه پرداختن به این موضوع است که چگونه سایر فعل و انفعالات گوناگون این دوران از جمله خلق و تولید مصنوعات فرهنگی و تولیدات هنری نیز متأثر از این تحولات بوده است. به زبانی ساده شاید بتوان با درک و شناسایی زبان هنر، به شناخت بهتری از تحولات اجتماعی نیز نائل آمد. با بررسی‌های به عمل آمده مشخص شد که در این زمان کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان با موضوع مذهبی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. به دنبال توسعه شهر و شهرنشینی و گسترش سواد عمومی و افراد باسواد، نیاز به انتشار کتاب‌های گوناگون برای طیف‌های اجتماعی متفاوت ایجاد شد و به همین ترتیب کتاب‌های بسیاری نیز با موضوعات مذهبی منتشر گردید. اگرچه در چنین شرایطی، حکومت مهم‌ترین متولی برطرف کردن نیازهای برآمده از دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی قلمداد می‌شود، اما در مباحث پیش رو نشان داده خواهد شد که حکومت و برنامه‌های تجویزی آن، تنها عامل اثرگذار بر تحولات اجتماعی و فرهنگی نیست. از این رو بررسی ویژگی‌های بصری کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان با موضوعات مذهبی در دستور کار این پژوهش قرار گرفته و از سوی دیگر تلاش شده تا شناختی از جریان‌های مذهبی این دوران حاصل گردد. موضوعی که تا کنون چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. پژوهش حاضر در گام نخست به طرح این پرسش پرداخته که رویکردهای بصری مسلط در کتاب‌های تصویری مذهبی کودک و نوجوان در دهه ۵۰ شمسی چه و چگونه بوده است؟ و سپس این پرسش مطرح شد که چرا گرایش‌های متفاوتی در تصویرگری کتاب‌های مذهبی کودک و نوجوان در این دوره وجود داشته است؟ هدف پژوهش حاضر شناسایی ویژگی‌های بصری کتاب‌های تصویری مذهبی کودک و نوجوان در دهه ۵۰ شمسی و تبیین چرایی آن بر مبنای جریان‌های مذهبی دهه ۵۰ آن دوران است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از جنبه هدف یک پژوهش توسعه‌ای است و به مفاهیم و مبانی نظری موجود در باب جهت‌گیری‌های مذهبی در دهه ۵۰ شمسی اتکا خواهد داشت و این مبانی را در ارتباط با کتب تصویری کودک و نوجوان منتشر

شده در این دوران محک خواهد زد. از جنبه گردآوری داده‌ها، این پژوهش یک پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی است. بر این اساس تلاش شده تا به منابعی در ارتباط با کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان در دهه ۵۰ دست یافته شود که تا کنون مورد توجه پژوهشگران نبوده است. داده‌های پژوهش حاضر به روش کیفی تجزیه و تحلیل شده است. در این راستا با تحلیل مضامین و تصاویر کتب منتخب، ارتباط آن با جریان‌های مذهبی دوران را روشن خواهد کرد. روش پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری شامل کلیه آثار تالیفی منتشر شده توسط انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و همینطور انتشارات شناخت معارف اسلام، نشر توس مشهد و دارالتبلیغ اسلامی است که در دهه ۱۳۵۰ کتاب‌هایی مذهبی را منتشر کردند. نمونه‌ها به شکل هدفمند و در راستای یافتن ارتباط میان چارچوب مفهومی پژوهش و کتب مصور کودک و نوجوان منتشر شده در این دوران انتخاب شده است. پژوهش حاضر مدعی تعمیم یافته‌ها به همه آثار مربوط به کتب تصویری کودک و نوجوان در این دوران نیست و صرفاً متمرکز بر تصویرگری کتب مذهبی است.

پیشینه پژوهش

به طور کلی پژوهش‌های حوزه کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان که متمرکز بر ابعاد و زمینه‌های اجتماعی گسترده‌تر آن دوران از جمله تحولات و گرایش‌های مذهبی باشد اندک است. اکرمی در کتاب کودک و تصویر: تاریخچه تصویرگری کتاب‌های کودکان در ایران (۱۳۸۹) مروری توصیفی بر تصویرگری کتاب کودک در این دوران داشته و اطلاعات جامعی را در این حوزه گردآوری کرده است، با این حال اشارات او به جریان مذهبی اندک و فاقد توجه به زمینه‌های اجتماعی موجود است. پژوهش مشترک محمدی و قایینی (۱۳۹۳) نیز اطلاعات مختصری از جریان مذهبی در کتاب‌های تصویرگری کودک ارائه می‌کند. شمس آبادی، بصیرت‌منش و سادات بیدگلی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان تحلیل کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۵-۱۳۵۷) نیز اطلاعات مختصر کتابشناختی از کتاب‌های مذهبی چاپ شده توسط کانون در دهه ۵۰ ارائه می‌کند. آزادی احمدآبادی (۱۳۹۵) نیز در مقاله خود اشارات مختصری به کتب مذهبی کودک و نوجوان و ناشران آن در دهه پنجاه داشته و اطلاعات توصیفی مختصری از آن‌ها ارائه کرده است. اگرچه در بسیاری از این پژوهش‌ها اطلاعات توصیفی و تاریخی دقیقی ارائه شده و برخی از آن‌ها به عنوان داده‌های دست اول به حساب می‌آیند، اما ویژگی بیشتر آن‌ها یافتن مشابهت‌های تصویری، ارائه تحلیل‌های موردی، تمرکز بر فرم و در نهایت نبود رویکردهای تحلیلی و زمینه‌ای و فرامتنی است. ضمن اینکه فقدان تمرکز بر تحولات اجتماعی و جریان‌های مذهبی این دوران نیز به عنوان یک خلا بسیار مهم در این آثار مشاهده می‌شود و این موضوع حوزه کتاب‌های تصویری کودکان را از پژوهش‌های زمینه‌مند و بافت‌محور محروم کرده است. از این رو ضروری است تا دریچه‌ای تازه به منظور تحلیل و

ارزیابی کتاب‌های تصویری کودک در این دوران گشوده شود. در این پژوهش تمرکز ویژه‌ای بر ارتباط میان گرایش‌های مذهبی و مولفه‌های بصری کتاب‌های تصویری مذهبی این دوران خواهد گرفت.

تلاش برای گفتمان‌سازی مذهبی در دهه پنجاه؛ دو جهت‌گیری متفاوت

دین و مذهب را باید از جمله موثرترین عناصر موجود در هر اجتماعی قلمداد کرد که تاثیرگذاری آن در جوامع مختلف متفاوت است. اما دین به عنوان یکی از نهادهای بنیادین اجتماعی می‌تواند بر ارزش‌های فراگیر در یک جامعه تاثیر گذاشته و بر سایر گونه‌های ارتباط نیز نفوذ داشته باشد. در دوران معاصر گرایش به دین، یکی از عناصر شکل‌دهنده به جریان‌های اجتماعی بوده و با پررنگ شدن نقش دین در عرصه تعاملات اجتماعی بسترهای تازه‌ای نسبت به گرایش و نگرش به دین و مذهب فراهم شد. این موضوع به طور خاص در رویدادهای دهه پنجاه شمسی ایران قابل ردگیری است. با این حال، مساله این بخش پرداختن به اهمیت و جایگاه دین در جامعه ایران در این دوران نیست. بلکه پرداختن به این موضوع است که چگونه سایر فعل و انفعالات گوناگون این دوران از جمله خلق و تولید مصنوعات فرهنگی و تولیدات هنری نیز متأثر از این تحولات بوده است. به زبانی ساده شاید بتوان با درک و شناسایی زبان هنر، به شناخت بهتری از تحولات اجتماعی نیز نائل آمد. در هر صورت دین را باید به عنوان یکی از نهادهای اصلی در هر اجتماعی در نظر گرفت که همزمان که می‌تواند به نهادهای مختلف شکل بدهد، بر ارزش‌ها نیز تاثیر گذاشته و بر سایر گونه‌های ارتباط نیز نفوذ داشته باشد (زاگرن، ۱۳۸۴، ۱۷۵). هانتینگتون نیز دین را به عنوان یکی از عناصر اصلی بسیج مردم در جهان جدید می‌داند (به نقل از شجاعی زند، ۱۳۸۳، ۸۲). در یک تعریف درون دینی، می‌توان آن را منظومه‌ای از احکام مطابق با واقعیت و احکام عملی و اخلاقی دانست که در نیل انسان به کمال و خوشبختی حقیقی نقش دارند و این تعالیم الهی از طرف پروردگار بزرگ بر پیغمبران نازل گردیده که برای مسلمانان پس از پیامبر بزرگ اسلام، تبیین آن بر عهده اوصیای او می‌باشد (حسین‌زاده، ۱۳۸۹، ۹۰). در دوران معاصر گرایش به دین یکی از عناصر شکل‌دهنده به جریان‌های اجتماعی بوده و با پررنگ شدن نقش دین در عرصه تعاملات اجتماعی بسترهای تازه‌ای نسبت به گرایش و نگرش به دین و مذهب در دنیای جدید فراهم شد. می‌توان انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹ میلادی را یکی از نمودهای بازگشت دین به عرصه اجتماع دانست. البته در این نوشتار، هدف شناسایی زمینه‌ها و تعاریف و مبانی ارتباط دین و سیاست و گسترش اسلام سیاسی در دوره مورد نظر نیست و برای جلوگیری از طولانی شدن مباحث، تلاش می‌شود تا برخی ویژگی‌های این گرایش در بازه زمانی مورد نظر تشریح شود و از این رو به برخی از تحلیل‌های پسینی (پس از انقلاب) که بیشتر از نظریات اندیشمندان خارجی استخراج شده استناد گردیده است. این موضوع ما را یاری

می‌کند تا تفسیرهای اجتماعی و عینی‌تری از گرایش به تشیع در بافت دهه ۵۰ و بستر زمانی منجر به انقلاب اسلامی به عنوان یک تحول سیاسی و اجتماعی بزرگ ارائه گردد.

در ایران پس از عصر صفوی که در آن مذهب تشیع به رسمیت شناخته شد، استقلال مالی روحانیون شیعه و بهره بردن از ساختار شبه حزبی این گروه، آنان را به عنوان یک جامعه ویژه سیاسی و یک دولت بالقوه تبدیل کرده است که در رویدادهایی مانند نهضت تنباکو، مشروطه و انقلاب اسلامی خود را نشان داده است (امام جمعه‌زاده و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۵۵). جماعت شیعه، با الهام گرفتن از قول و کردار اولیا در خصوص ایستادگی در برابر ظلم و طاغوت، با حساسیت بیشتری در مقایسه با سایر فرق اسلامی به دنبال دفاع از حق و حقیقت بوده‌اند. آن‌ها همواره در این راه اولیای الهی را به عنوان نمونه و الگو قرار داده‌اند. بنابراین این شخصیت‌ها به عنوان نمادهای مشروعیت مبتنی بر عدالت الهی قلمداد شده و به خاطر فداکاری‌های خود در راه اهداف و آرمان‌ها، مورد احترام مردم بوده‌اند. آنان به عنوان وارثان و مخاطبان مشروع قدرت، در برابر غاصبان به ایستادگی و مقاومت می‌پرداختند و به نمادهایی از عدالت‌طلبی و حق‌جویی باقی ماندند (محمدمیرزایی و ابوطالبی، ۱۳۹۳، ۱۸۷).

برومبرزه؛ متفکر معاصر اهل فرانسه با برشمردن اسلام به عنوان نظامی‌دربدارنده مجموعه‌ای از مدل‌های اندیشه‌ورزی و تفکر، عادت‌ها، اخلاقیات و باورهای اجتماعی، آن را همچون ابزار تشکیلاتی نیرومند و سازمان‌بخش با نهادهای تربیتی و اجتماعی معرفی می‌کند که می‌تواند در اوضاع بحرانی، خود را در قالب یک نیروی معترض تحکیم و تثبیت نماید (برومبرزه، ۱۳۸۴، ۵۴-۷۰). فوکو^۲ نیز در مقاله مشهور خود که حاصل بازدید میدانی او از ایران در سال ۱۳۵۷ و پیش از انقلاب بوده، ضمن تشریح این موضوع که نظام حقیقت مردم ایران، مشابه با نظام حقیقت غربی نیست، بر اهمیت مذهب در ایجاد حرکت انقلابی مردم در برهه‌های گوناگون در سال ۱۳۵۷ تاکید داشته است. او با تاکید بر سامان بخش بودن اسلام در زندگی اجتماعی ایرانیان از قرن‌های گذشته، بیان می‌دارد که اسلام این جایگاه را به خاطر خشکی و بی‌تحرکی خود به دست نیاورده است (فوکو، ۱۳۷۵، ۲۷).

این مکتب آموزه‌هایی دارد که برخی از جنبه‌های آن در دهه ۵۰ الهام‌بخش و جهت‌دهنده به مبارزات سیاسی شد. برای مثال بسیاری از مبانی یک تحول اجتماعی پیروزمندانه در انتظار امام زمان نهفته است. به عقیده بسیاری از اندیشمندان انتظار از جمله مسائلی است که سبب امیدواری شیعه به آینده شده است و در ارتباط با بستر زمانی مورد نظر، جنبه اجتماعی می‌یابد^۳ (تلاشان و دیگران، ۱۳۹۳، ۳۴). در دیدگاه فوکو اعتقاد به امام عصر به مثابه نیروی محرکه هیجانات اجتماعی شیعه بوده و آنان را در حالت آماده باش قرار می‌دهد و از این رو آنان برای هر حادثه‌ای آمادگی داشته و بر خود فرض می‌دانند که اقدام به اصلاح و زمینه ظهور امام عصر را فراهم آورند (فوکو، ۱۳۷۵، ۳۶-۳۷).

ژان پیر دیگارد^۴ اندیشمند فرانسوی نیز حرکت جنبش‌گونه مردم در این دوران را با تاکید بر نقش مذهب و روحانیت مورد توجه قرار می‌دهد. از این رو او به جای تعریف تشیع به عنوان یک فرقه مذهبی، آن را به عنوان یک حرکت سیاسی مطرح می‌کند (به نقل از شجاعیان، ۱۳۸۲، ۱۹۹). فوکو نیز بر نقش روحانیت در بسیج مردم تاکید کرده و بیان می‌کند این گروه می‌تواند با بسیج مردمی، از هزاران ناخرسندی، بینوایی و فقر، یک نیروی قدرتمند پدیدار نماید (فوکو، ۱۳۸۰، ۳۲). در همین راستا اسکاچپول^۵ (۱۳۸۲، ۲۹) نقش امام خمینی به عنوان یک کانون مرکزی برای پیشبرد جنبش انقلابی را طنینی از انتظار مردم ایران برای ظهور امام دوازدهم می‌بیند (همان، ۲۹). این موضوع خود مفهوم دیگری از مبانی مورد نظر ما یعنی وجود روحانیت و مرجعیت شیعی را نشان می‌دهد. در همین راستا تکیه بر شخصیت‌های مذهبی نیز خود را به عنوان یک راهبرد و اندیشه محوری نشان می‌دهد. این موضوع با برجسته کردن شخصیت‌های مذهبی همچون امام شیعه و یا آیکون‌سازی از یاران باوفا و تاثیرگذار آنان، صورت می‌گرفته و به شکل تاریخی نیز این موضوع در اذهان مردم مذهبی ایران که از گذشته‌های دور با منبر و روایت‌های شفاهی و مکتوب شیعی سر و کار داشتند وجود داشته است. شناخت این افراد و برجسته‌سازی شخصیت آنان، تا حد زیادی با آیین‌های مذهبی تشیع گره خورده است. بسیاری از افراد معتقد به بار سیاسی و اجتماعی آیین‌های مذهبی مانند عاشورا و یا سایر ایام ولادت و شهادت پیشوایان دین در مقطع زمانی مذکور هستند. در این فرآیند خاطره کربلا با نوعی احساس جاری از ضرورت سیاسی به کار گرفته شد (عنایت، ۱۳۶۱، ۲۴۵). نیکی کدی^۶ نیز بر این موضوع تاکید می‌کند که در دو سال منتهی به انقلاب، برگزاری مراسم چهلم، از شاخص‌ترین مثال‌های استفاده از سنت‌های شیعیان در راستای انگیزه‌های سیاسی بوده است (کدی، ۱۳۶۹، ۲۴۳). موضوع دیگری که باید به آن توجه کرد مساله ارتباط میان دین و سیاست است. در این رابطه نیز کافی است تا نظر فوکو را مرور کنیم. به عقیده او مذهب تشیع دنباله‌روان خود را به بی‌تابی و بی‌قراری مسلح می‌نماید و در آنان شوری ایجاد می‌کند که هم دین است و هم سیاست (فوکو، ۱۳۷۵، ۳۰). او در این رابطه این جمله که دین افیون توده‌هاست را امری بی‌معنی و مضحک برای ایرانیان می‌داند. او با تکیه بر این استدلال معنویت سیاسی که در ایران دیده را تبیین نموده و آن را در تمایز با آنچه در جهان غرب در جریان است تفسیر می‌نماید. همان طور که می‌دانیم نقش روشنفکران دینی این دوران در بیدار کردن و تهییج احساسات مذهبی مردم بسیار پررنگ بوده است. برای مثال دکتر علی شریعتی در کتاب‌هایش از شخصیت‌هایی همچون سلمان و ابوذر و... به عنوان چهره‌های تابناک صدر اسلام یاد می‌کرده است که در جهت دهی به افکار نسل جوان و طیف گسترده‌ای از مردم و دانشجویان تاثیرگذار بود. همچنین او از مفاهیمی مانند شهادت، عاشورا و زندگی اولیای شیعه و بزرگان و مشاهیر صدر اسلام خوانش‌های جدیدی ارائه کرد که در پیکربندی اسلام سیاسی این دوران اثرگذار بود. هر شخصیت یا پدیده‌ای از صدر اسلام، هنگامی که در پرتو اندیشه شریعتی قرار می‌گرفت، به شکلی زنده و پویا احیا می‌گردید. او از دست نیافتنی بودن چهره‌های بزرگان دین غبارروبی کرده و آنان را به عنوان پیام دهندگان

قرن جدید معرفی می‌نمود که روش آنان می‌توانست به عنوان الگوی مبارزات انقلابی، در جهت تحقق عدالت اجتماعی و اقتصادی حرکت کند (هزویایی و زیرکی حیدری، ۱۳۹۷، ۷۸۹-۸۰۸)

به عقیده برخی از اندیشمندان باید از جهت‌گیری دیگری نیز در این دوران سخن گفت که بر خلاف نگرش پیشین، چندان جنبه اجتماعی و سیاسی نداشته و بالعکس، به دنبال سیاست‌زدایی از دین و مذهب تشیع بوده است. فارغ از مساله تقدم و تاخر این دو جهت‌گیری، باید یادآور شد که گرایش نخست در دهه پنجاه با شتاب بیشتری، توده‌های مردم را به سمت خود جذب کرده و به رویدادی تاثیرگذار در ایران یعنی انقلاب منجر شد، در حالی که گرایش دوم که در ادامه به آن خواهیم پرداخت، به بخشی از فرآیند نهادسازی حکومت پهلوی برای جذب نیروهای مذهبی تبدیل شده بود.

نورث^۱ به عنوان یکی از پیشروان نهادگرایی، نهادها را مجموعه‌ای از اصول داخلی یک جامعه می‌داند که به طور رسمی توسط انسان‌ها بنا نهاده شده‌اند و محدودیت‌هایی را برای تعاملات میان آن‌ها ایجاد می‌نمایند (نورث، ۱۳۸۵، ۱۹). آن طور که آشکار است این موضوع را می‌توان به کلیه سازمان‌ها و نهادهای تاسیس شده در دوران پهلوی به خصوص از دهه ۴۰ شمسی همچون اداره فرهنگ، کانون پرورش فکری، دانشکده‌ها و انجمن‌ها و... تسری بخشید که حتی شامل جراید و نشریات، رادیو و تلویزیون و تولیدات فرهنگی نیز می‌شود. یکی از تلاش‌های حکومت پهلوی در این دوران که در راستای نهادسازی و به هدف تحکیم پایه‌های حکومت و یا به بیان بهتر جلوگیری از سست شدن پایه‌های قدرت صورت گرفت، استفاده از قدرت نرم مذهب در جامعه سنتی ایران بود (منشادی و اسماعیل زادگان، ۱۳۹۸، ۱۹۴). نفوذ گسترده حزب توده در میان مردم باعث ترس و وحشت دربار شده بود و در این شرایط ایدئولوژی اسلامی به دلیل پیشینه تاریخی می‌توانست نهادی مناسب برای خنثی‌سازی توطئه چپ‌ها باشد. در طول تاریخ نیز حاکمان مختلف برای مشروعیت‌بخشی به پادشاهی خود سعی در تعامل بیشتر با مذهب و مذهب‌یون داشتند. به عقیده میلانی، محمدرضا شاه نسبت به پدر خود برخوردی متفاوت با مذهب داشت. اگرچه او با روحانیون رادیکال سر سازگاری نداشت، اما بدنه اصلی روحانیت را متحد خود در برابر خطر کمونیسم می‌دانست (میلانی، ۱۳۹۴، ۱۱۳). از جمله تلاش‌هایی که او در راستای جلب حمایت روحانیت انجام داد تصویب قانون ارجاع املاک غصب شده، لغو قانون کشف حجاب، دادن مجوز ورود دروس دینی به برنامه‌های درسی، دایر کردن مساجد در دانشگاه‌های کشور و تشکیل برخی مراکز دولتی به منظور انجام شعائر دینی بود (هیرو، ۱۳۸۶، ۵۵). بدین ترتیب با ایجاد تغییر در نگاه روحانیت نسبت به رویکرد رژیم پهلوی، آنان با حضور در میان روستاییان که یکی از مراکز نفوذ کمونیست‌ها بود، آنان را نسبت به خطر کمونیست‌ها و مرام الحادی شان بر حذر می‌داشتند (فلسفی، ۱۳۷۶، ۱۱۰). از این رو شاه در راستای تقویت حکومت خود، از نهاد مذهب سود برد. از جمله اقدامات دیگر شاه انتخاب سیدحسین نصر به عنوان ریاست انجمن شاهنشاهی فلسفه در سال ۱۳۵۲ بود که باعث گسترش فعالیت و حوزه نفوذ نصر شد. از مهم‌ترین شاخصه‌های اندیشه او، سنت‌گرایی و

ضدیت با مدرنیته بوده و پشتیبانی از پلورالیزم دینی و اعتقاد به طریقتی بودن دین مبتنی بر عرفان موجب شد تا او میان برخی درباریان، مردم و افراد مذهبی دارای وجاهت باشد. ویژگی‌های ذکر شده موجب شد تا عوامل سلطنت که به دنبال احیای میراث ملی بودند و ایران‌گرایی افراطی را مبنای کارشان قرار داده بودند از تئوری نصر یعنی احیای فرهنگ اسلامی و ایرانی استقبال کرده و دائماً در تلاش بودند که از او که با علما و فضلا ارتباط داشت به عنوان تئوریسین استفاده کنند (جعفریان، ۱۳۸۲، ۲۲۹-۲۳۱). انجمن شاهنشاهی فلسفه در تلاش بود تا با استفاده از مدیریت مانند نصر و دعوت از اساتید و برخی افراد مذهبی اهداف سلطنت در تحکیم و ترویج سلطنت اسلامی را محقق سازد (صادقی نیارکی و دیگران، ۱۳۹۹). لازم به یادآوری است که حلقه اشتراک فکری افرادی مثل سیدحسین نصر و برخی از حکما و روحانیون این دوران، تمرکز بر تفسیر و محکم‌سازی فلسفه بومی برای کشور در زمانی بود که بحران‌های مدرنیسم، شکاف‌هایی را در جامعه ایران ایجاد کرده بود. در نظرگاه مشترک آنان غرب یک دیگری نامقدس برای ایران معنوی و سنتی به شمار می‌رفت (Corrado, 2004). این افراد که جلسات و حلقه‌های مباحثاتی گوناگونی داشتند، به شکل خاصی به حکمت و عرفان ایرانی علاقمند بوده و روش‌های تاویلی و تفکر باطنی خود را بر اساس آن بنا نهاده بودند. هانری کربن^۹ و نوشته‌های او نقش پررنگی در توسعه این روش و گرایش داشت.

با این حال و به رغم تلاش‌های حکومت و وابستگان درباری، آنان در سال‌های منتهی به انقلاب با مشروعیت‌زدایی شدید دست و پنجه نرم می‌کردند. از جمله مهمترین نقش را در این زمینه ایدئولوژی اسلام سیاسی داشت که با تکیه بر مبانی اندیشه تشیع، قدرت و استحکام می‌یافت. عدم شکل‌گیری نهضت اسلامی حتی با وجود استفاده از قدرت نرم مذهب برای تثبیت حکومت رویایی بود که برای شاه محقق نشد. مخالفت روحانیون قدیمی با سیاست‌های رژیم که از دهه ۴۰ شروع شده بود در دهه ۵۰ پررنگ‌تر شد. پیشتر امام خمینی پس از مطرح شدن اصول انقلاب سفید، شاه را با یزید مقایسه کرده و از مردم خواسته بود تا با او به مقابله برخیزند و از کشور بیرون کنند (امجد، ۱۳۸۰، ۸۲). واکنش به رویدادهایی مثل کاپیتولاسیون و جشن‌های تاج‌گذاری و سایر رویدادها در تشدید این وضعیت و افزایش مخالفت روحانیون و مردم تاثیر بسیاری داشت. با انتشار برخی اعلامیه‌ها که توسط موسسه‌های دارالتبلیغ اسلامی، مجلات حوزوی چاپ و توزیع می‌شد، انزجار از سیاست‌های شاه بیشتر شده و مبارزه علیه رژیم پهلوی را وارد مرحله تازه‌ای کرد (منشادی و اسمعیل زادگان، ۱۳۹۸، ۲۰۴).

توسعه انتشار کتاب‌های تصویری مذهبی کودک و نوجوان در دهه پنجاه شمسی

با بررسی‌های به عمل آمده مشخص شد که در دهه پنجاه، کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان با موضوع مذهبی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. به دنبال توسعه شهر و شهرنشینی و گسترش سواد عمومی و افراد باسواد،

نیاز به انتشار کتاب‌های گوناگون برای طیف‌های اجتماعی متفاوت ایجاد شد و به همین ترتیب کتاب‌های بسیاری نیز با موضوعات مذهبی منتشر گردید. اگرچه در چنین شرایطی، حکومت مهم‌ترین متولی برطرف کردن نیازهای برآمده از دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی قلمداد می‌شود، اما در مباحث پیش رو نشان داده خواهد شد که حکومت و برنامه‌های تجویزی آن، تنها عامل اثرگذار بر تحولات اجتماعی و فرهنگی نیست. از این رو بررسی ویژگی‌های بصری کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان با موضوعات مذهبی در دستور کار قرار گرفته و از سوی دیگر تلاش شده تا شناختی از جریان‌های مذهبی این دوران حاصل گردد. موضوعی که تاکنون چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. زیرا توسعه این قبیل آثار در دهه پنجاه شمسی بسیار قابل توجه است و نمی‌توان به سادگی از این موضوع چشم‌پوشی کرد. با افزایش بودجه‌های دولتی و خصوصی در دهه چهل شمسی، سیاستگذاری در تولید محتوای مورد نیاز کودکان و نوجوان توسط دولت شروع شد. یکی از مهم‌ترین اقدامات در این راستا تاسیس کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان در سال ۱۳۴۴ بود. یک سال بعد و با آغاز فعالیت انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، امکان انتشار کتاب‌هایی با کیفیت برای کودکان فراهم شد و با دعوت از بسیاری از نویسندگان و هنرمندان، فعالیت این مجموعه چنان رشد یافت که آن را به مهم‌ترین نهاد فرهنگی کشور تبدیل کرد (طاهراحمدی، ۱۳۸۲، ۸۲). در کنار آثار تالیفی و ترجمه گوناگونی که توسط انتشارات کانون چاپ شد، چند کتاب مذهبی نیز توسط کانون برای کودکان و نوجوانان منتشر شد. کتاب‌های مادر پیامبر، فرزند زمان خویشتن باش، آنها زنده‌اند، عبادتی چون تفکر نیست، حقیقت بلندتر از آسمان و آتش باش تا برافروزی عنوان این آثار است (شمس آبادی، بصیرت منش و سادات بیدگلی، ۱۴۰۱، ۶۲). تصویرگر همه این کتاب‌ها علی‌اکبر صادقی است. این کتاب‌ها در فاصله سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۷ به چاپ رسیده‌اند. با این حال دولت تنها متولی طراحی و انتشار کتاب‌های مصور برای کودکان و نوجوانان نبود. در دهه چهل شمسی انتشارات پیام اسلامی و انتشارات معراجی از اولین ناشرانی بودند که به طور تخصصی به انتشار ادبیات اسلامی پرداختند. انتشارات پیام آزادی نیز در دهه ۱۳۵۰ به این جریان پیوست اما همه این ناشران به طراحی و تصویر برای کتاب، بی توجه بودند. انتشارات شناخت معارف اسلام، شفق، نشر توس مشهد و انتشارات رسالت قلم در دهه ۱۳۵۰ کتاب‌هایی مذهبی را منتشر کردند، این کتاب‌ها از لحاظ تصویری، ویژگی‌های منحصربه‌فرد و بعضاً تازه‌ای را در جریان تصویرسازی دهه ۱۳۵۰ خلق نمودند (آزادی احمدآبادی، ۱۳۹۵، ۹۴). صادق صندوقی از تصویرگرانی بود که بر تصویرگری کتاب‌های دینی-تاریخی تمرکز داشت. صندوقی در سال ۱۳۵۵ تصویرگری کتاب‌های دینی-تاریخی به ویژه قصه‌های قرآن را آغاز کرد. (محمدی و قایینی، ۱۳۹۳، ۱۲۴۹). در این باره او بیان می‌کند: دو سه سالی قبل از انقلاب، حاج آقا ابوالفتح دعوتی که از جانب امام راحل تکلیف شرعی داشتند برای انتشار قصص قرآنی برای کودکان به من مراجعه کردند (صندوقی، ۱۳۹۷: ۱۹۹). صندوقی با تصویرگری کتاب ابولهب نوشته عبدالودود یوسف، بازنویسه میرابوالفتح دعوتی، اصحاب فیل و حضرت داوود نوشته سید میرابوالفتح دعوتی و شمار دیگری از این گونه کتاب‌ها، خود را همچون تصویرگری که در بازنمایی داستان‌های دینی-تاریخی توانایی دارد شناساند. او با

بهره‌مندی از سبکی واقع‌گرا به بیان رویدادهای این گونه داستان‌ها می‌پرداخت و می‌کوشید با به تصویر کشاندن کنش‌ها و بازتاب حالت و چهره شخصیت‌ها، به داستان‌ها حس و حال بیشتری بدهد (محمدی و قایینی، ۱۳۹۳، ۱۲۵۰).

بررسی نمونه‌ها

در کتاب داستان اسلام (دعوتی، ۱۳۵۵) انتخاب تصاویر به گونه‌ای است که کاملاً در راستای انتقال پویایی مفاهیم بازتاب داده شده در متن عمل می‌کند. به گونه‌ای که به نوعی مستندسازی مفاهیم پرداخته می‌شود. برای مثال کنایاتی به روشنفکران زده می‌شود. شاعر قبیله، روشنفکر قبیله و حامی قبیله شمرده می‌شد. شاعران آتش جنگ را پیوسته دامن می‌زدند. مردم هیزم‌های آن‌ها و بت‌ها و آداب و رسوم آنان، کبریت‌هایش بودند (دعوتی، ۱۳۵۵، ۴-۵). بسیاری از روشنفکران به فکر افتادند تا جامعه را اصلاح کنند، آنانکه در مرزهای روم بودند می‌گفتند باید پیرو رومیان باشند تا سعادتمند شوند و آنانکه در نزدیکی مرزهای ایران بودند گمان می‌کردند که باید راه و رسم ایرانیان پیش گیرند تا سعادتمند شوند (دعوتی، ۱۳۵۵، ۶). این موضوع با تصویر کردن فردی با دست‌های گشوده شده در برابر بنای رومی پارتنون منتقل می‌شود. در جایی دیگر زندگی اعیان و اشرافی که بر بندگان خدا ستم می‌کردند و خود را خیلی ثروتمند و زیرک و هوشمند می‌پنداشتند و همین‌طور مردمی که در فقر و ستم و ناتوانی زندگی می‌کردند نیز با نقاشی‌های مستندگونه تصویر شده است. تصویری دیگر که مفهوم وحدت و یکپارچگی را منتقل می‌کند، بازتاب دهنده کنش و پیوند دست‌هاست. دست‌هایی که در راستای پذیرش دعوت پیامبر اسلامی با یکدیگر متحد شده‌اند. "همه مردم دعوت پیامبر خدا را پاسخ دادند و از به هم پیوستن دست‌های پراکنده دستی نیرومند و شدید پدید آمد" (تصاویر الف تا ۵۱) (دعوتی، ۱۳۵۵، ۲۴).

				
تصویر ۱- الف. طرح روی جلد کتاب داستان اسلام. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۵)	تصویر ۱- ب. از کتاب داستان اسلام. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۵)	تصویر ۱- ج. از کتاب داستان اسلام. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۵)	تصویر ۱- د. از کتاب داستان اسلام. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۵)	تصویر ۱- ه. از کتاب داستان اسلام. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۵)

در تصاویری که برای دو کتاب با عنوان حضرت موسی (دعوتی، بی‌تا؛ دعوتی، ۱۳۵۳) ترسیم شده نیز جنبش و پویایی تصاویر برای بازنمایی موضوعات داستان محرز است. در محتوای داستان بر رهبری و سروری بخشیدن به

جمعیت ضعیف خداپرستان توسط خداوند اشاره شده (دعوتی، بی تا، ۷) و تصویر حضرت موسی در قالب یک شمایل قدرتمند در صفحات مختلف نقاشی شده است. از جمله تصاویری که پویایی و جنبش و جدال را به خوبی نمایش می‌دهد تصویری است از داستای که در آن حضرت موسی فردی را با ضربه مشت خود می‌کشد. تصاویر دیگری که سرنوشت قوم حق و باطل را به تصویر می‌کشند نیز، پویایی و تحرکی که احساسات و هیجانات داستان را منتقل کنند را دارا هستند. لحظه‌ای که حضرت موسی دستان و عصای خود را برای انجام فرمان الهی برای شکافته شدن دریا برای عبور قوم خود از آن بالا می‌آورد (دعوتی، ۱۳۵۳، ۱۰) و سپس فرعونیان با بازگشت آب‌های دریا به جای خود، غرق شده و به هلاکت دچار شدند (همان، ۱۲). در اشاره‌ای که به داستان سامری می‌شود نیز کنایه‌هایی به روشنفکران زده می‌شود: فسادگران خود را روشنفکر و اصلاح‌گر می‌پنداشتند، و مردم نادان در اندیشه تقلید؛ مردم نادان سست ایمان سامری را یک اندیشمند روشنفکر می‌پنداشتند (همان، ۲۴-۳۰). تصویر نقاشی شده این روایت که نقش بر زمین شدن گوساله سامری با پرتاب عصای موسی را نشان می‌دهد نیز پویایی و جنبش و حرکت را منتقل می‌کند (تصاویر ۲ الف تا ۵۲) و تداعی‌گر رویدادهایی است که چند سال بعد از تصویرگری کتاب، در جریان انقلاب اسلامی اتفاق افتاد.

			
تصویر ۲-الف. از کتاب حضرت موسی. ماخذ: (دعوتی، بی تا)	تصویر ۲-ب. از کتاب حضرت موسی. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۳)	تصویر ۲-ج. از کتاب حضرت موسی. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۳)	تصویر ۲-د. از کتاب حضرت موسی. ماخذ: (دعوتی، ۱۳۵۳)

همچنین در کتاب امام حسن (ع) (ذ-ی، بی تا) از مجموعه کتاب‌های پیشوایان راستین نیز مجموعه‌ای از تصاویری که همگی نشان دهنده کنش شخصیت‌های داستان هستند ترسیم گردیده است. امام دوم در روز اول خلافتش با ایراد خطبه‌ای پرشور فرمود: ما حزب پروردگار هستیم که غالب و پیروزیم (همان، ۱۱). خطابه‌هایی از این نوع در چندین تصویر با افرادی که انگشت زنهار خود را به سوی مخاطبین نشانه رفته‌اند تصویر شده است. افرادی که حاضرین را به بیعت با امام حسین دعوت کرده و سرباز زدن از این کار را دارای توان دانسته‌اند. در جایی دیگر یکی از یاران امام به نام عدی بن حاتم مردم را با خطابه پر شور خود دعوت به بیعت و جنگ برای امام کرد (همان، ۱۶). در یکی دیگر از تصاویر امام حسن در مسجد کوفه طی ایراد خطبه‌ای مردم را به پیکار با معاویه دعوت

می‌نمایند. چنین نوع خطابه‌هایی در سرتاسر متن دیده می‌شود و بیشتر تصاویر نیز عمل کنش و واکنش خطابه را در ذهن تداعی می‌کنند (تصاویر ۳ الف تا ۳ د).

			
تصویر ۳- الف. از کتاب امام حسن. ماخذ: (ذ-ی، بی تا)	تصویر ۳- ب. از کتاب امام حسن. ماخذ: (ذ-ی، بی تا)	تصویر ۳- ج. از کتاب امام حسن. ماخذ: (ذ-ی، بی تا)	تصویر ۳- د. از کتاب امام حسن. ماخذ: (ذ-ی، بی تا)

در کتاب عمار یاسر (صادق الوعد، بی تا) در کنار روایت‌هایی که از استقامت او در برابر شکنجه‌ها و در نهایت شهادت وی ارائه می‌شود، از مفاهیمی همچون عدل و داد که بعد از ظلم نمودار می‌شود سخن گفته می‌شود. همچنین او یار و یاور مستضعفان و انسانی توصیف می‌شود که شیفته مال و منصب نشد و همیشه از دسترنج خویش امرار معاش می‌کرد. در این اثر بر مفاهیم دوقطبی همچون خیر و شر و دفاع از حقیقت و توده مظلوم با تکیه بر یک آیکون یا شخصیت برجسته تأکید گردیده است. از طرف دیگر بر افعال شکنجه، جهد و تلاش، و نبرد و مبارزه تأکید شده است که کلیه این کنش‌ها به شکل بالقوه پویا و ذاتا توأم با جنبش و فعل اجتماعی هستند. این اعمال با تصویر کردن موضوعات و روایت‌هایی که منتقل کننده این کردارها و هیجانات آن باشند به شکل قدرتمندتری به مخاطب القا می‌شود و به خودی خود می‌تواند شکل‌دهنده رفتار اجتماعی نیز باشد (تصاویر ۴ الف تا ۴ ه).

				
تصویر ۴- الف. از کتاب عمار یاسر. ماخذ: (صادق الوعد، بی تا)	تصویر ۴- ب. از کتاب عمار یاسر. ماخذ: (صادق الوعد، بی تا)	تصویر ۴- ج. از کتاب عمار یاسر. ماخذ: (صادق الوعد، بی تا)	تصویر ۴- د. از کتاب عمار یاسر. ماخذ: (صادق الوعد، بی تا)	تصویر ۴- ه. از کتاب عمار یاسر. ماخذ: (صادق الوعد، بی تا)

در کتاب ابوذر غفاری (صادق الوعد، بی تا) نیز داستان‌هایی از مجاهدت‌ها و زجرها و شکنجه‌ها و تبعیدها و ایستادگی در برابر جهل و ظلم و فشار طاغوت، حمایت از مستمندان و فقرا با صدای بلند، تقبیح مال اندوزی و عذاب برای

کسانی که انفاق نمی‌کنند، زندانی شدن و بیماری و خستگی او روایت شده است (همان) در این اثر، غلبه مفاهیمی که در بطن خود دارای پویایی و جنبش هستند محسوس است. تلاش در راستای صلاح و اصلاح جامعه، فراخواندن و خطاب قرار دادن مردم و بسیج کردن آنان، تن دادن به سختی و شکنجه، مبارزه با ظلم و ظالم و دفاع از مظلوم در قالب آیگون‌سازی و شخصیت‌سازی، بصورت موازی انجام می‌شود. این مفاهیم مرتبط، با دانستن این موضوع که شخصیت اصلی با تصویر آیت‌الله طالقانی تجسم شده است کامل‌تر می‌شود. آیت الله طالقانی در سال ۱۳۴۲ به خاطر مخالفت با انقلاب سفید دستگیر و در واکنش به اعلام رای خود، در دادگاه آیاتی از سوره والفجر در خصوص سقوط فرعون را خواند (روح‌بخش، ۱۴۰۱، ۱۱۹). همان طور که مشاهده می‌شود، واقع‌گرایی موجود در تصاویر، به باورپذیری و ملموس بودن رویدادها یاری رسانده است (تصاویر ۵ الف تا ۵ ه).

				
تصویر ۵-الف. طرح روی جلد از کتاب ابوذر غفاری. ماخذ: (صادق‌الوعد، بی‌تا)	تصویر ۵-ب. از کتاب ابوذر غفاری یاسر. ماخذ: (صادق‌الوعد، بی‌تا)	تصویر ۵-ج. از کتاب ابوذر غفاری. ماخذ: (صادق‌الوعد، بی‌تا)	تصویر ۵-د. از کتاب ابوذر غفاری. ماخذ: (صادق‌الوعد، بی‌تا)	تصویر ۵-ه. از کتاب ابوذر غفاری. ماخذ: (صادق‌الوعد، بی‌تا)

در اکثر این آثار، توجه وسواسی به عنصر ماجرا و کنش‌های داستان باعث شده تا تصاویر تهی از عنصر خیال بوده (اکرمی، ۱۳۹۷، ۱۹۲) و باید اذعان کرد که با توجه به محتوای تاریخی و مذهبی این آثار و ماهیت پویا و عینیت‌گرایی این آثار، رویکرد متناسبی توسط نقاش برای تصویرگری این آثار انتخاب شده است. اکرمی در توصیف این رویکرد بیان می‌کند که این آثار سرشار از حرکت‌های ریز و درشت است به گونه‌ای که حتی گاه می‌توان بخار دهان اسب‌های عرق کرده را در میدان‌های نبرد، از میان برق شمشیرهای آخته و چهره‌های خشمگین و گاه دردآلود احساس کرد (همان، ۱۹۳) که همه این توصیفات، نشان دهنده آن است که چگونه این آثار بازنمایی نمادینی از تحولات ایران در آستانه انقلاب اسلامی بوده است.

همان طور که پیشتر ذکر شد، در حالی که بسیاری از غربیان از تشیع به عنوان نهضتی سیاسی و اجتماعی سخن می‌گفتند، گرایشی دیگر بر معنویت تشیع و فلسفه ایرانی اصرار داشت. کرادو (2004) با نگاهی متفاوت به این جریان، آن را مقوم‌نگرشی دانسته که امکان سیاست‌زدایی از فرهنگ و هنر را فراهم می‌آورد. به عقیده او مروجان

این دیدگاه، اسلام ایرانی این دوران را غیرسیاسی و تقدیرگرا تصور کرده و به رغم آگاهی از سیاسی بودن سنت شیعی، تحت تاثیر شرق‌شناسان، آن را با آریایی‌گری درهم آمیخته‌اند. بنابراین با التقاط مایه‌های عرفانی و صوفی‌گرایانه با شعر و ادبیات عرفانی و اشراقی به نگرشی شکل داده شد که بر بسیاری از فعالان فرهنگی و هنری تاثیر داشته است. بدین ترتیب امکان جذب برخی از اقشار مذهبی و طبقه متوسطی که مخالف نوسازی سریع بودند فراهم شده و به آن‌ها امکان نقش آفرینی اجتماعی داده شد.

این جهت‌گیری در برخی از کتاب‌های منتشر شده توسط انتشارات کانون پرورش فکری که یک نهاد دولتی و متاثر از تصمیمات سیاسی دربار پهلوی بود قابل ردیابی است. برای مثال می‌توان از چند کتابی سخن گفت که با رویکرد مشابهی گردآوری و مصور گردیدند. در کتاب آتش باش تا برافروزی (امامی، ۱۳۵۷ الف)، گزیده‌ای از سخنان خواجه عبدالله انصاری در قالب پند و اندرز گردآوری شده است. مقدمه کتاب با تعریف مفهوم عرفان شروع می‌شود. در متن مقدمه، هدف انسان از شناخت خویش، دست یافتن به حقیقت معرفی شده و بر اندیشه‌ورزی تاکید می‌شود. پس از ارائه شرحی از زندگی و احوالات خواجه عبدالله انصاری، از کرامات و آثار و از زیبایی سبک ادبی وی سخن گفته می‌شود. در این کتاب از نقوش تزیینی هنرهای سنتی اسلامی برای تصویرگری کتاب استفاده شده است (تصویر ۶ الف)

در کتابی با عنوان آن‌ها زنده‌اند (امامی، ۱۳۵۴) که به زندگی‌نامه حضرت زینب سلام الله علیها اختصاص دارد، داستان زندگی و سختی‌های زندگانی حضرت زینب و تلاش‌های او در راستای زنده نگه داشتن اسلام، با زبانی ادبی و نثری زیبا و لحنی آرام بیان می‌شود. این ملایمت در لحن به دلیل غلبه قصه‌گویی بر بیان روایت دقیق تاریخی و دینی هم بوده است. برای مثال در آغاز داستان به تفصیل از کودکی معصومانه حضرت زینب در آغوش پیغمبر و حضرت فاطمه زهرا سخن گفته شده است. در این اثر، تصویرگری در قالب نقوش تزیینی و نه تصویرگری رویدادها و کنش‌های منتخب است (تصویر ۶ ب).

کتاب عبادتی چون تفکر نیست (امامی، ۱۳۵۷ ب) که گزیده‌ای از سخنان پیامبر اسلام است نیز بیشتر در بردارنده احادیثی از پیامبر اسلام با محتوای غالب پند و اندرز برای زندگانی بهتر است. طبیعتاً با فارغ بودن کتاب از رویدادهای کنش‌محور و تقابلی، تصویرگری به معنای مرسوم آن نیز در کتاب وجود ندارد و به صفحه‌آرایی و طراحی جلد با عناصر هنرهای سنتی اسلامی و نقوش انتزاعی بسنده شده است (تصاویر ۶-ج تا ۶-ه)

این ویژگی در کتاب حقیقت بلندتر از آسمان (۱۳۵۷ ج) که گزیده‌ای از سخنان امام جعفر صادق است نیز وجود دارد. در این کتاب نیز احادیثی از امام که دعوت‌کننده به خردورزی، کسب دانش، صبر و بردباری، و کسب کرامات اخلاقی و رفتاری است گردآوری شده و در طرح جلد و صفحه‌آرایی آن از نقوش هنرهای سنتی استفاده شده است. در کتاب فرزند زمان خویشتن باش (۱۳۵۱)، پس از شرح مقدمات کتاب که در آن با زبانی ادبی از میل و اشتیاق

حضرت علی به دانایی و سپس از همراهی او با دعوت پیامبر سخن گفته شده، جملات قصار آن حضرت که بیشتر درباره کسب دانایی و فضائل اخلاقی است، گردآوری شده است. در این اثر نیز تصویرگری محدود به صفحه‌آرایی و طراحی جلد با نقوش سنتی و انتزاعی است (تصویر ۶ و).

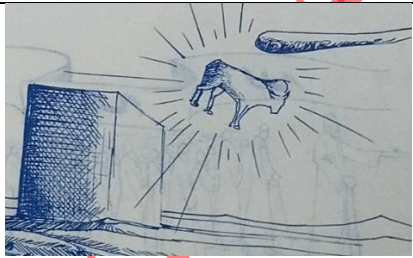
		
<p>تصویر ۶-الف. طرح روی جلد کتاب آتش باش تا برافروزی. ماخذ: (امامی، ۱۳۵۷)</p>	<p>تصویر ۶-ب. طرح روی جلد کتاب آنها زنده‌اند. ماخذ: (امامی، ۱۳۵۴)</p>	<p>تصویر ۶-ج. طرح روی جلد کتاب عبادتی چون تفکر نیست. ماخذ: (امامی، ۱۳۵۷)</p>
		
<p>تصویر ۶-د. صفحه‌ای از کتاب عبادتی چون تفکر نیست ماخذ: (امامی، ۱۳۵۷: ۴)</p>	<p>تصویر ۶-ه. صفحه‌ای از کتاب عبادتی چون تفکر نیست ماخذ: (امامی، ۱۳۵۷: ۵)</p>	<p>تصویر ۶-و. طرح روی جلد کتاب فرزند زمان خویشتن باش. ماخذ: (امامی، ۱۳۵۱)</p>

نکته قابل توجه اینکه علیرغم محتوای مذهبی آشکار برخی از این آثار، تفاوت قابل توجهی در نوع نگرش به موضوع و به تبع آن تصویرگری کتب چاپ شده توسط کانون در مقایسه با کتب مذهبی دیگر وجود دارد. این تفاوت نگرش، در جریان‌سازی هنر سال‌های اولیه بعد از انقلاب نیز وجود داشته است. در سال‌های آغازین انقلاب، انقلابیون، معتقد به اشرافی و طاغوتی بودن هنرهای تزئینی اسلامی بوده و آن را شایسته هنر انقلاب نمی‌دانستند (مریدی، ۱۳۹۷، ۱۵۵). در فضای فرهنگی جدید، نقاشی انتزاعی، دسیسه فرهنگ بورژوازی تلقی شد که در پی گریز از واقعیت و نادیده گرفتن رنج‌ها و دردهای جامعه بود و نقاشان محکوم به سازش کاری با حکومت شدند که با نقاشی نوعی روشنفکری کاذب و دروغین را در جامعه ترویج می‌داد. این نگرش موضع مشترک منتقدان چپ‌گرا و منتقدان مذهبی نسبت به نقاشی بود (مریدی، ۱۳۹۷، ۱۶۵). بر خلاف این نوع هنر که در آن "رمزها آن گونه

خالص و ناب شده است که اغلب هر گونه تداعی با شکل بیرونی را از دست داده است؛ اما هنر انقلاب اسلامی بهره از عینیات دارد و از اجتماع و اوضاع زمانه بهره برده است، اگرچه این هنر نیز در موارد متعددی رمزی است، اما آن رمزها فیگوراتیو و تجربی هستند" (رهنورد، ۱۳۷۹، ۶۵-۷۰). یافته‌های پژوهش حاضر نشان دهنده آن است که این موضوع در ارتباط با تصویرگری کتب مذهبی کودک و نوجوان قبل از انقلاب نیز وجود داشته است. در نمونه‌های این بخش که مطابق با برداشتی معنوی و عرفانی از مذهب که بر جنبه‌های حکمی و تعلیمی و اعمال فردی تمرکز داشته است، می‌توان تصویرگری متناسب با آن را نیز در بهره‌گیری از هنر اسلامی سنتی رمزپردازانه با ویژگی فقدان هرگونه تداعی با شکل بیرونی و انتزاع‌گرایی مطلق مشاهده کرد که اساساً به حاشیه‌آرایی و تذهیب صفحات و طراحی جلد و فقدان پردازش تصاویر داستان محدود شده است.

در مورد این دسته آثار باید گفت که این مقوله کلی، منبع خوب و قابل توجهی برای نویسندگان و تصویرگران برای تصویرگری آثار نبوده است. اساس وجه انتزاعی و نظری این موضوع نمی‌توانسته منبع تغذیه قابل توجهی برای این افراد باشد. صرفاً بخش مختصری از آثار واجد این ویژگی بوده‌اند (جدول ۱).

جدول ۱. مقایسه‌ی دو گرایش مذهبی در کتابهای تصویری کودک و نوجوان در دهه ۵۰. ماخذ: نگارندگان.

گرایش	مولفه‌های موضوعی	مولفه‌های تصویری و بصری	نمونه‌ها	زمینه‌های تاثیرگذار و نهادهای مولد
گرایش اول (برداشت سیاسی و اجتماعی)	شخصیت‌های مذهبی، داستانهای مذهبی	تصویرگری پیکرنا، صحنه‌های واقعی، کنش و واکنش، عناصر پویا و ...		نشریات مکتب تشیع و مکتب اسلام و معارف اسلامی، دارالتبلیغ اسلامی، حسینیه ارشاد، حوزه‌های علمیه، روشنفکری مذهبی

<p>نهاد، حکومت، انجمن حکمت و فلسفه، سنت‌گرایان، هنرمندان</p>		<p>هنرهای سنتی اسلامی، تذهیب، اسلیمی، ختایی، هنر غیرفیگوراتیو، تصویرگری ضد تصویر</p>	<p>موضوعات ادبی و عرفانی، ائمه معصومین و مشاهیر شیعه</p>	<p>گرایش دوم (برداشت عرفانی و معنوی از اسلام)</p>
--	--	--	--	---

بحث و نتیجه گیری

مروری بر پژوهش‌های موجود در باب کتاب‌های تصویری کودک و نوجوان در دهه‌های چهل و پنجاه شمسی نشان دهنده آن است که ارتباط میان بسترهای اجتماعی و عناصر متنی و تصویری این آثار مورد توجه نبوده است و این خلا در ارتباط با آثاری که انتقال دهنده مضامین دینی بودند بیشتر است. در حالی که در این پژوهش تلاش شد تا جهت‌گیری‌های مختلف مذهبی و اجتماعی و تاثیر آن بر شکل‌گیری تصاویر تصویرگری کتب بررسی گردد. تحلیل نمونه‌های یافته شده حداقل از دو جنبه، یافته‌های ارزشمندی را آشکار می‌کند. اولین یافته این است که به تبع وجود دو گرایش عمده فکری مذهبی، دو گرایش عمده بصری نیز در تصویرگری این آثار شکل گرفته است. نخست برداشتی سیاسی و انقلابی از مذهب که در دهه ۵۰ به مبارزه علیه حکومت، آغاز حرکت و پیروزی انقلاب و تشکیل حکومت جدید منجر شد. به تبع این برداشت و تفسیرهای آن از مذهب شیعه، کتب کودک و نوجوان با محتوای اصلی حق و باطل و تقابل و تخاصم آن‌ها و نتیجتاً حرکت و جنبش سیاسی و اجتماعی که در داستان‌های مختلف مذهبی نمادسازی شد تولید گردید. تصویرگری متناسب با این گرایش نیز در بازنمایی فیگوراتیو آیکون‌ها و تمرکز بر شخصیت‌های برجسته، فعلیت بخشی به رویدادهای تاریخی با تعهد به عینی‌گرایی، تصاویری لبریز از حرکت و پویایی توأم با پرداخت جزئیات و ترسیم تخاصم‌ها و تقابل‌ها نمودار شده است. کنش و واکنش‌های ترسیم شده در این آثار، نشان دهنده تلاش تولیدکنندگان برای بسیج مردم و ترویج ایدئولوژی مبارزه بوده و بازتاب دهنده روحیه انقلابی و مبارزه‌جویانه‌ای است که در نیمه دهه پنجاه در ایران منجر به انقلاب شد. این عناصر در خدمت بازنمایی ایدئولوژیک از دین اسلام و مذهب تشیع بوده است. بنابراین کتب تصویری کودک و نوجوان در این دوران نه تنها به عنوان ابزارهای آموزشی، بلکه در فضای ایدئولوژیک ترسیم شده از اسلام، به عنوان رسانه‌هایی برای انتقال ایدئولوژی و ارزش‌های اجتماعی دین عمل می‌کردند.

دوم برداشتی معنوی و عرفانی از مذهب که بر جنبه‌های حکمی و تعلیمی و اعمال فردی تمرکز داشته است. تصویرگری متناسب با این گرایش نیز در بهره‌گیری از هنر اسلامی سنتی رمزپردازانه با ویژگی فقدان هرگونه

تداعی با شکل بیرونی و انتزاع‌گرایی مطلق، نمودار شده است که اساساً به حاشیه‌آرایی و تذهیب صفحات و طراحی جلد و فقدان پردازش تصاویر داستان محدود شده است. دومین دستاورد مهم پژوهش نیز حاکی از این موضوع است که گرایش‌های دیگر خارج از قلمرو پایتخت و رویکردهای غالب، در شهرهای دیگر و به طور خاص شهرهای مذهبی شکل گرفته و روش مستقل خود را دنبال کرده‌اند. همچنین شمار و تنوع آثار و موضوعات در رویکرد نخست بسیار بیشتر از آثاری بوده که توسط کانون پرورش فکری تدوین و منتشر شده است. در انتها باید از محدودیت‌های پژوهش نیز سخن گفت. مهم‌ترین محدودیت در مسیر پژوهش، دست یافتن به نمونه‌های بصری و همین‌طور اطلاعات کتاب‌شناختی آثار و یا فقدان برخی صفحات از آثار بوده است. همچنین بسیاری از کتب با موضوع مذهبی در شهرهایی غیر از تهران منتشر شدند و اطلاعات ناقصی از تهیه‌کنندگان این کتب وجود داشته است.

¹ Christian Bromberger

² Michel Foucault

^۳ این موضوع در اندیشه دکتر علی شریعتی در قالب سخنرانی با عنوان انتظار مذهب اعتراض به تاریخ ۸ آبان ۱۳۵۰ نظریه پرداز شده و در یکی از آثارش با عنوان "حسین وارث آدم" به چاپ رسیده است.

⁴ Jean-Pierre Digard

⁵ Theda Skocpol

^۶ این عبارت به معنای شخصیتی است که به خاطر داشتن برخی ویژگی‌های شاخص مورد پذیرش و ارجاع عموم است.

⁷ Nikki Keddie

⁸ About Douglass North

⁹ Henry Corbin

^۱ M. Corrado

فهرست منابع

- آزادی احمدآبادی، محمد (۱۳۹۵)، مروری بر نمایشگاه و نقد کتاب کارنامه. نقد کتاب هنر، ۳(۱۲)، ۶۹-۱۰۲.
- اسکاچپول، تدا (۱۳۸۲)، دولت رانتیر و اسلام شیعی در انقلاب ایران، ترجمه محمدتقی دلفروز، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۶(۱۹)، ۱۱۹-۱۴۱.
- اکرمی، جمال‌الدین (۱۳۸۹)، کودک و تصویر: تاریخچه تصویرگری کتاب‌های کودکان در ایران، جلد ۱، تهران: انتشارات سروش.
- اکرمی، جمال‌الدین (۱۳۹۷)، رازهای ماندگاری (سرگذشت هنری صادق صندوقی)، فصلنامه رشد جوانه، ۶۱، ۱۹۱-۱۹۳.
- امام جمعه‌زاده، سیدجواد؛ شهرام نیا، امیرمسعود و نجات پور، مجید (۱۳۹۱)، روحانیت شیعه و مقایسه سه دهه نقش آن پس از مشروطه و پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه شیعه‌شناسی، ۱۰(۳۹)، ۱۵۳-۱۹۰.

امامی، غلامرضا (۱۳۵۱)، فرزند زمان خویشتن باش - از سخنان حضرت علی (ع)، تهران: انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

امامی، غلامرضا (۱۳۵۴)، آنها زنده اند - زندگینامه زینب علیها السلام، تهران: انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

امامی، غلامرضا (۱۳۵۷ الف)، آتش باش تا برافروزی - گزیده ای از سخنان خواجه عبدالله انصاری، تهران: انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

امامی، غلامرضا (۱۳۵۷ ب)، عبادتی چون تفکر نیست - از سخنان حضرت محمد (ص)، تهران: انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

امامی، غلامرضا (۱۳۵۷ ج)، حقیقت بلندتر از آسمان - از سخنان امام جعفر صادق (ع)، تهران: انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

امجد، محمد (۱۳۸۰)، ایران، دیکتاتوری سلطنتی تا دین سالاری، ترجمه حسین مفتخری. تهران: انتشارات باز. برومبِرژه، کریستیان (۱۳۸۴)، انقلاب در ایران: چند اثر و نشانه برای یک قرائت و تحلیل، مجموعه مقالات اندیشمندان علوم اجتماعی و انقلاب اسلامی ایران، ترجمه محمدباقر خرمشاد، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

تلاشان، حسن؛ احمدی، حسن و دهقانی، محمد (۱۳۹۳)، نقش مکتب تشیع در پیروزی انقلاب ایران از دیدگاه مستشرقان، فصلنامه شیعه شناسی. ۱۲(۴۷)، ۴۶-۲۹.

جعفریان، رسول (۱۳۸۲)، جریان فعال بر ضد مدرنیسم و غربگرایی در ایران پیش از انقلاب و نقش آن در سست کردن بنیادهای نظام پهلوی، سقوط: مجموعه مقالات همایش بررسی علل فروپاشی سلطنت پهلوی، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.

حسین‌زاده، محمد (۱۳۸۹)، درآمدی بر معرفت‌شناسی و مبانی معرفت‌دینی، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

دعوتی، میرابوالفتح (۱۳۵۳)، حضرت موسی (ع)، قم: دارالتبلیغ اسلامی.

دعوتی، میرابوالفتح (۱۳۵۵)، داستان اسلام، تهران: انتشارات شناخت اسلام.

دعوتی، میرابوالفتح (بی‌تا)، حضرت موسی، تهران: انتشارات شناخت اسلام.

ذ-ی (بی‌تا)، زندگانی چهارده معصوم - امام حسن (ع)، مشهد: طوس.

روح بخش، رحیم (۱۴۰۱)، بررسی تعامل تشکل‌های سیاسی-مذهبی دهه چهل با نهضت روحانیت (نمونه پژوهی: نهضت آزادی ایران، هیات‌های متلفه اسلامی و حزب ملل اسلامی)، نشریه تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، (۷)۴، ۱۰۷-۱۳۲.

رهنورد، زهرا (۱۳۷۹)، هنر انقلاب اسلامی، مجله هنر دینی، ۶، ۶۳-۷۹.

زاکرم‌ن، فیل (۱۳۸۴)، درآمدی بر جامعه‌شناسی دین، ترجمه خشایار دیهیمی، تهران: لوح فکر.

شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۳)، تکاپوهای دین سیاسی، جستارهای در جامعه‌شناسی سیاسی ایران، تهران: نشر باز. شجاعیان، محمد (۱۳۸۲)، انقلاب اسلامی و رهیافت فرهنگی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

شمس آبادی، حسن؛ بصیرت منش، حمید و سادات بیدگلی، سید محمود (۱۴۰۱)، تحلیل کتاب‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۵-۱۳۵۷)، تاریخ ایران، ۱۵(۱)، ۴۹-۷۳.

صادق الوعد، محمد (بی‌تا)، ابوذر غفاری، تهران: انتشارات شناخت اسلام.

صادق الوعد، محمد (بی‌تا)، عمار یاسر، تهران: انتشارات شناخت اسلام.

صادقی نیارکی، مجید؛ فقیه حقانی، موسی و نجفی، موسی (۱۳۹۹)، نسبت اقدامات فرهنگی-اجتماعی فرح پهلوی در تعمیق پیوست‌های فرهنگی سلسله پهلوی، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۰(۳)، ۲۹۶-۲۴۹.

صندوقی، صادق (۱۳۹۷)، جشنواره بهترین بهانه برای خلاقیت و نوآوری است، فصلنامه رشد جوانه، ۶۱، ۱۹۴-۱۹۵.

طاهراحمدی، محمود (۱۳۸۲)، از شورای کتاب کودک تا کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان (۱۳۴۱-۱۳۵۷)، نشریه گنجینه اسناد، ۵۱ و ۵۲، ۸۳-۸۹.

عنایت، حمید (۱۳۶۱)، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، تهران: خوارزمی.

فلسفی، محمدتقی (۱۳۷۶)، خاطرات و مبارزه حجه الاسلام فلسفی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

فوکو، میشل (۱۳۷۵)، ایرانی‌ها چه رویایی در سر دارند، ترجمه حسین معصومی همدانی، تهران: نی.

فوکو، میشل (۱۳۸۰)، ایران روح یک جهان بی روح و نه مقاله دیگر، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، جلد ۲، تهران: نشر نی.

کدی، نیکی (۱۳۶۹)، ریشه‌های انقلاب ایران، ترجمه عبدالکریم گواهی، تهران: قلم.

محمد میرزایی، حسن و ابوطالبی، مهدی (۱۳۹۳)، آسیب‌شناسی مبانی فکری و ایدئولوژیکی جنبش‌های اخیر منطقه خاورمیانه، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۳(۱۱)، ۱۷۳-۱۹۱.

محمدی، محمد هادی و قایینی، زهره (۱۳۹۳)، تاریخ ادبیات کودکان ایران، جلد دهم؛ ادبیات کودکان در روزگار نو، تهران: چیستا.

مریدی، محمدرضا (۱۳۹۷)، گفتمان‌های فرهنگی و جریان‌های هنری ایران: کندوکاوی در جامعه‌شناسی نقاشی ایران معاصر، تهران: نشر آبان و دانشگاه هنر.

منشادی، مرتضی و اسمعیل زادگان، بهروز (۱۳۹۸)، نهادهای ایدئولوژیک و استمرار حکومت پهلوی دوم، فصلنامه دولت پژوهی، ۵(۲۰)، ۲۱۲-۱۶۵.

میلانی، عباس (۱۳۹۴)، نگاهی به شاه، تورنتو: نشر پرشین سرکل.

نورث، داگلاس سی (۱۳۸۵)، نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصاد، ترجمه محمدرضا معینی، تهران: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.

هزواپی، سیدمرتضی و زیرکی حیدری، علی (۱۳۹۷)، اسلام سیاسی از منظر علی شریعتی با تکیه بر واقعه عاشورا، فصلنامه سیاست، ۴۸(۳)، ۸۰۸-۷۸۹.

هیرو، دیلیپ (۱۳۸۶)، ایران در حکومت روحانیون، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

Corrado, M. (2004). Orientalism in reverse: Henry Corbin, Iranian philosophy, and the critique of the West, project submitted in partial fulfillment of the requirement for the degree of master of arts, department of history, Simon Fraser University.

Abstract

In the 1350s, various picture books with religious themes were designed and published for children and teenagers. Despite their historical value and the information they provide about the cultural and social developments of this era, these works have not received much attention from researchers. Therefore, in the current research, an effort was made to examine the visual characteristics of these works and then determine their relationship with the religious currents of this era.

In the first step, the researchers asked the question, what were the dominant visual approaches in religious picture books for children and teenagers in the 50s? And then they sought to answer this question, why there were different trends in the depiction of religious books for children and teenagers in this period? In this regard, at the same time as identifying the visual components of these works, the recognition of different religious tendencies in this era was also put on the agenda and an attempt was made to analyze the relationships between them. The aim of the current research was to know the visual characteristics of picture books for children and teenagers in the 1950s and to find their relationship with different religious tendencies of this era. This research is in terms of developmental goal, in terms of qualitative data analysis method, in terms of library data collection and descriptive-analytical in terms of research method. The first finding is that due to the existence of two major religious intellectual trends, two major visual trends have also been formed in the depiction of these works. First, a political and revolutionary understanding of religion, which in the 50s led to the struggle against the government, the beginning of the movement and the victory of the revolution, and the formation of a new government. According to this perception and its interpretations of the Shia religion, books for children and teenagers were produced with the main content of right and wrong and their confrontation and antagonism, and as a result of the political and social movement that was symbolized in various religious stories. Illustration according to this trend is also shown in the figurative representation of icons and focus on prominent characters, actualization of historical events with commitment to objectivity, images full of movement and dynamics with attention to detail and drawing conflicts and confrontations. Second, a spiritual and mystical understanding of religion, which has focused on the ruling and teaching aspects and individual actions. Illustration according to this tendency has also been shown in the use of traditional Islamic cryptographic art with the characteristic of lack of any association with the external form and absolute abstractionism, which is basically limited to the border arrangement and gilding of the pages and cover design and the lack of processing of story images. The second important achievement of the research also indicates that other tendencies outside the territory of the capital and dominant approaches have been formed in other cities, specifically religious cities, and have followed their own independent method.

key words: Religious books, illustrated books for children and teenagers,
Shi'ism, political Islam

آماده انتشار فزدهای زیبا